

Черга

Юрій Клен

1. ХЛІБНА ЧЕРГА

Як солітер, що зліплює себе в ланцюг з окремих шматочків, як вантажний потяг, що складається з поодиноких вагонів-суглобів, де кожен навіває ілюзію самостійної істоти, але всі скеровуються єдиною спільною волею до однієї мети, як ящур дилювіяльних часів*, довженний (але не страшний), що пересувається поволі, ледве-ледве помітно, довга, незчерпана, нескінченна гадючиться вона пішоходом, ласо і пестливо розкрученим тілом обплітаючись навколо пекарні, головою сласно зарившись у тепле нутро її, де пахне борошном, хлібом і паром, тим часом як – на дворі – хвіст помаленьку відростає, збагачується новими суглобами, вжерлива, уперта, настирлива – Черга.

Нескінченною стрічкою поволі всотується вона в розчахнуте черево крамниці, і там передні ланки її, відмираючи, відпадають, виносяться геть тихою течією буденних, незначних подій. Черга осипається, як троянда, і пелюстки її, облітаючи, сумно плинуть каналами вулиць, що розбігаються в усіх напрямках.

Кожна істота прагне жити... як мога довше. Черга прагне вмерти. Ідеал її – нірвана, небуття: якнайшвидше просмоктатися крізь відхлань, що поволі ковтає її суглоби, і, сповнивши своє призначення, розпастися на складові свої первні, які замість однієї спільної волі матимуть тисячі маленьких волей.

Черга, як той казковий фенікс, вмирає і щоранку відроджується. Вона нескоротна, але щодня зазнає солодкої радості вмирання – найвищої в ланцюгу її мільйонокротних існувань. Черга стара, майже древня. Вона має більші аніж двадцятирічну давність. Вона старіша ще за революцію. Вона повита святістю непорушних традицій. Її можна скасувати декретами, тимчасовими постановами. Але знов і знов – незнищенна – вона відживає, як у казці тіло царевича, на шматки порубане, але знову до купи складене і живою водою спорскане...

Хлібна черга... Вона виникає вдосвіта, і життя її триває години дві-три. Колись, за перших часів її існування, воно могло тривати цілу ніч, іноді уриваючись, пригасаючи під подмухом невблаганної влади і знов спалахуючи, квітнучи під осіннім дощем і лапастими пестощами зимової хуртовини. Тепер черга канонізована, її життя її реґляментовано певними годинами. Вона привчає до повільного і ненастанного руху вперед. Вона велика школа, що виховує в людині терпець. Вона навчає використовувати кожную хвилину життя: погляньте на дівчат і – подекуди на поважних мужчин в окулярах, що з книжкою в руках, не відриваючись від читання, пересуваються далі і далі вздовж муру.

Черга навчає покори і приборкує зухвалість: "Хто останній? Я за вами".

Вона навчає дисципліни: о лукаві жінки, не шукайте напереді знайомої, щоб, присусідившись, непомітно втиснутись ї вслизнути в крамницю раніш від ветеранок

черги.

Цей трюк перестарівся за двадцять років. Черга нікому не дасть порушити свій неписаний закон. Вона не терпить вискочнів. Вона ненавидить усіх parvenus*.

Черга – дарма що витвір революції – єдине на світі місце, де дозволяється стрясати повітря контрреволюційними вигуками.

О древні матері і бабусі! Вам одним дано безкарно у присутності охоронників ладу і порядку висловлювати почуття і потайні бажання, що хвилюють Чергу і до краю переповнюють її мовчазне серце. О мудрі, довготерпеливі Сівілли*, що беззубими ротами вашими, проклинаючи, лаючи, ганьблячи, погрожуючи і глузуючи, реве і ричить душа Черги! Вам, небоязким, вільно прилюдно воскрешати у спогадах минуле, прекрасну, далеку, безповоротну молодість вашу, часи, що були для Черги часами нірвани. Вам вільно обурюватись і кидати грізні пророцтва.

О Черго, це ти колись породила божевільного, геніяльного насмішника, що переступивши поріг крамниці державної, очима глипав, по всіх кутах шукаючи ікони і, не знайшовши, починав ревно хреститися на портрет Леніна. А запідозрений у глумі і негайно покликаний перед грізні очі міліціонера, витягав з кишені якісь прадавні приватні до нього листи Ілліча, які й тепер своєю магічною сугестією* гарантували йому недоторканість.

О Черго, це ти усиновила мудрого сенбернара, безпанського пса з велетенською телячою головою, що безпритульно блукав вулицями, пса, що його пана мабуть розстріляли, а може, сам голодуючи, просто не мав він уже чим ділитися з цим гігантським і пишним представником собачої раси, старим товаришем свого дозвільного життя і свідком рясноти колишньої. Мудрий сенбернар, що сідав біля дверей пекарні і гавкав до кожного, що звідти виходив зі шматком хліба. Чи ж не стала Черга йому ласкавою покровителькою, що обдаровувала скупими "лишками" убогого харчу?

О хлібна черго! Ніодна інша черга не може з тобою зрівнятись! Ані м'ясна, ані комірна, ані трамвайна, ані та, що постає коло каси кіна чи каварні, ані наймолодша сестричка твоя – черга у "державного" фризiera*, вже не кажучи про інші маленькі чергоньки і чергинятка.

Ти єдина в незмінній своїй Неминучості виникаєш щоранку, грізна, як доля, добра, як мати. Ти дух саможертви виховуєш у жінках і, мов артерія, їхньою теплою кров'ю живиці нас, о життєдавице наша!

2. ЧЕРГА МАНУФАКТУРНА

Хлібна черга – черга сірих буднів. Вона неминуча і природна, як зміна дня і ночі. У мануфактурній черзі завжди є щось святочне. Вона постає зненацька, несподівано. Раз на сезон. Раз у три місяці. Залежно від того, коли державна фабрика кине на ринок свій крам. Ніякої строгої хронологічної закономірності в ній нема. Вона химерна і примхлива, і про майбутні народини її дізнаєшся випадково, від знайомих. Це нічого, що урядові продавці державної крамниці ще за три дні перед тим сповістили про велику подію своїх близьких і далеких приятельок та відложили для них найкращі

шматки крепдешину і мадеполян, і що ті – як фама* віщує – вже встигли їх розхапати.

Однаково, дещо лишилось на полицях, щоб порадувати наївні серця істот, що складатимуть чергу, чергу епізодичну, чергу, що про неї не всяк і знатиме. Скільки мрій променистих влітає уява в прозору шовковисту тканину, якої не пестив ще погляд.

Є щось поетичне в мануфактурній черзі та її несподіваній випадковості. Не дебеле сукно на штани, не густе прозаїчне полотно, а прозорі легкі тканини-серпанки для німф пропонує державна крамниця (як улітку, так і взимку). Недаремно ж у ланцюгу цієї черги, що цвіте жіночими усміхами, первень мужеський складає тільки незначний відсоток.

Але має ця черга свої трагічні злами. А саме, коли її зненацька спобіжить передчасна смерть. Коли з порогу оголоситься, що краму стане тільки на третю частину тих, що чекають. Тоді черга нагадує ящірку, що хвіст її відломлюється, її розсипається на тисячі скалок. Кожна черга прагне смерті... але не передчасної. Всіма суглобами своїми хоче вона якнайшвидше протиснутися крізь таємничий приділ, де щастя відміряють їй метром. Передчасна смерть черги є річ неприродна, нагла: так якби хтось вбив людину в розцвіті надій, здійснених лише наполовину. Черга розпадається, щоб через місяць, через два, через три, не підлягаючи законам періодичності, ритмізованої однаковими перемежками, знов відродитися.

Буває й так, що гангрена вражає не всю чергу, а тільки поодинокі суглоби велетенського тіла її, бо раз на рік, а то й раз на два роки припадає той щасливий, ніколи заздалегідь не визначуваний день, коли видається взуття, Право на нього має власник "забірної книжки". У забірній книжечці 52 картки, у кожній картці 7 талонів. Всього 364 талонів – стільки скільки днів у році і кожен талон, що має своє чергове число дав (в певний тільки день, що цьому числу відповідає) право на пів фунта хліба. 364 порцій життєвої енергії, що її сприймає наш організм у виді бурого місива. Це проза, сіра проза. Але іноді сковзне по ній промінь, і вона починає іскритися, як самоцвіти проти сонця: оголошується, що через чверть або півроку на хлібний талон ч. 277 даватимуть узуття. Чому саме 277? Хіба хто знає химерні примхи життя? Чому зі 100 тисяч льотерійних білетів падає на це, а не на інше число велика виграна? Чому з 365 квитків-голодранців саме числу 277 випадає королівський жереб?

І ось ти, складовий первень черги мануфактурної, простягаєш коло прилавку свою забірну книжечку. Та продавець, зазирнувши, кидає тобі, що талону ч. 277 у ній нема. Він зник, невідомо де і коли. Може місяць тому, може два, може три. Мабуть продавець, що відважував тобі хліб, колись "помилково" витяв його разом з іншим. Як це довести? Як довести, що не ти сам приховав його, щоб вишахрувати якусь вигоду? Чи маєш ти юридичне (а хочби й моральне) право назвати злодієм людину, якої не піймав на гарячому?

Десять відсотків суглобів випадає з черги, бо – дивом якимсь – у кожного бракує талону ч. 277.

О необачна жінко чи чоловіче! Чи ж не знав ти, що талону цього треба було, як ока

свого, пильнувати; що, кожного ранку треба було перевіряти книжечку, чи не зник він; що уважно треба було стежити за ножицями, які щодня вирізували тобі черговий талон. Але втішся: ту саму пару калош, що мала тобі перепастися, тобі завтра на Подолі за потрібну ціну перепродасть з чарівним усміхом жінка урядового хлібного продавця, якої ти ще ніколи в очі не бачив. Не кляни людську вдачу, не прозивай її злодійською. Ти, переплативши, не збіднів. А вона, продавши пар двадцять, здолає зайвий місяць прогудувати отару дітей або нарешті справити собі те пальто, про яке вже давно марить. Та й до того, чи можеш ти, поклавши руку на серце, заприсягтись, що витяв тобі талон її чоловік і що зробив він це не випадково?

Та досвід виховав у тобі обачність: мине років десять, і ти навчишся, як ока свого, стерегти талон ч. 277, чи будь-яке інше, що йому припаде честь символізувати собою тепло, гарантоване виробами шкір— або гумтресту. Щодня ти будеш пестити його, оглядати, щодня впевнятися, що не зник він – промінезбірне скло твоїх мрій і надій – передчасно, лишивши по собі, мов діру у житті, порожній чотирикутник. ..

3. ЧЕРГА БЕЗ НАЗВИ

Хлібна черга виховує характер і гартує дух. Черга мануфактурна, показуючи життя з трагікомічного боку її вносячи над випадковостями марноти щоденної з її хвилевими розчаруваннями, помагає нам налагодити контакт з вічністю. Але жахом справжнього трагізму, позбавленого всякої мелодрами і комедії, сповняє нам душі одна ніч, перебута в черзі, що їй я досі не підібрав назви. Не кожен уходив у ланцюг цієї черги, а тільки той, у кого хтось із близьких родичів, батько, син або чоловік сидів, або сидить у державній в'язниці ГПУ*.

Черга ця зароджується о другій чи третій годині вночі, і життя її кінчається опівдні. Отже, нормальна тривалість його дев'ять-десять годин. Складається вона з осіб з "судками", що приносять ув'язненим обід. Невтаємниченому може видатися незрозумілим, чому саме життя цієї черги є таке довге. Чи не могло б воно обмежитися двома чи трьома годинами? Алеж солдат у уніформі ГУ приймає обіди через маленьке віконце тільки од одинадцятої до дванадцятої. Рівно о дванадцятій віконце зачиняється, і хвіст черги відмирає, розпадається на суглоби й суглобики. Хто став у чергу о годині п'ятій, шостій, не встигне своєчасно опинитися коло віконця, до якого спрямовані всі прагнення черги. Ця черга, так само як і хлібна, з астрономічною закономірністю виникає щоночі, але є принципова різниця поміж нею та іншими чергами. Інші черги прагнуть щось дістати, здобути, – черга без назви прагне віддати те, що має. Склад її рухливий. Міняється він не раз протягом однієї ночі. Стомлені, здеревілі суглоби цієї черги викришуються, випадають як із щелепи хворі, розхитані зуби, і раз-у-раз заміщаються новими. Брат заступає сестру, мати доньку. Тут саможертва жіноча досягає розміру легендарного. Тут від сусідки, що стоїть за тобою, почуєш, чим дихає і горить її розпластане серце; тут третя, що стоїть попереду, розгорне величний фільм життя свого, повний посвяти, недолі і мук; тут дівчина розкаже про свого нареченого, у глухій в'язничній камері омріяного й снами і самотнього, як коштотна перлина у темній мушлі, занурена у гидку і слизьку протоплязму. Тут навернеться на очі

маленька дівчинка, що після розстрілу батька й матері лишилася круглою сиріткою, і Черга її приголубила, покохала всім різноманітним і різнобарвним складом своїм, усією безліччю знедолених сердець своїх, – так само як колись великого сенбернара з сумними телячими очима... Як би існувала ця маленька дівчинка, коли б не Черга, що її годує і що сама знов таки існує завдяки тільки тому, що крізь державні в'язниці ГПУ, немов масло, що змазує коліщата величезного механізму, протікає ненастанно струмиських тих, що роковані на смерть і вигнання?... Тут шостилітнє хлопча, що принесло батькові обід, простими словами розкаже, що нема кому, як тільки йому дбати про батька, бо мати збожеволіла з горя, а страву варять з милосердя сусіди, – хто ж як не син понесе її до віконця?

Тут під тихим спокійним сузір'ям Кассіопеї, під струмистим, хвилястим світлом Молочного Шляху відіграється справжня трагедія, з справжнім, а не театральним плачем, з справжнім, а не удаваним розпачем. Алеж кожна трагедія, як написано у підручнику драматичної теорії, має свій кульмінаційний пункт. Цей кульмінаційний пункт настає, коли жінка, підійшовши з посудом до вікна і назвавши ім'я якесь, почує звідти відповідь: "Такого нема вже".

Це "нема вже" може мати різні і незгідливі між собою тлумачення: або носія щойно виголошеного прізвища вислано цієї ночі в Сибір, на Соловки, чи куди інде, або його розстріляно в одну з тих годин, коли жінка з обідом для нього, деревеніючи, стояла у черзі, або його цієї ж таки ночі пустили на волю, і він удома нетерпляче дожидається повороту дружини.

Може якраз ця третя (чуєш, жінко: не перша, не друга, а третя) можливість відповідає правдивому стану речей! Але жінка, напевно не знаючи і трьома різними здогадами шарпана, б'ється поміж ними, як поміж трьома скривавленими стовпами, кидаючись від одного до другого і нестямно стукаючись об них черепом.

Мимоволі згадується страшна дитяча казка про людину, що всю ніч блукає між трьома соснами в зачарованому крузі і не вміє з нього вийти...

О Черго, що нема тобі назви! Звичайним фактом існування свого ти доводиш нам, що в житті є ще великий трагізм; ти даєш нам чисту квінтесенцію його, пахощами якої ніюдин великий трагік не зважиться напоїти твір свій.

Черго без назви! Ти, видираючи людину з буденного кола її буття, включаєш її у свій ланцюг, щоб широко розчинилась душа її вихорю ненависти, гніву, розпачу і несамовитої жаги. Це ти нам нагадуєш про одвічний закон відплати і будиш прадавній пригаслий інстинкт помсти, що вже починає палахкотіти ватрою невгамовною.

У безіменності твоєї є щось для розуму незбагненне, неосяжне і страшне, як у темних проваллях простороні, де рояться у хаосі сувої мли, що з їхнього безладного руху в екстатичному танці має зродитися зоря.

Черги, що сіттю нерозривних ниток обплутуєте наше існування, черги, що золотими пекучими жилами рідкого вогню перехрещуєте і перетинаєте наше життя! Я вірю, що колись прийде поет, який оспіває вас, як давні мандрівки народів, бучні бенкети предків і славетні бої, що в них гинули герої...

Примітки

Дилювіяльні часи – тобто, тут, прадавні, доісторичні часи (від слова "делювій", що означає – продукти вивітрювання гірських порід (глина, пісок, щебінь та ін.), наноси, що утворюються біля підніжжя та на нижніх частинах схилів висот унаслідок змивання зруйнованих гірських порід з верхніх частин цих схилів дощовими потоками й талими сніговими водами, а також під впливом сили тяжіння, морозного зсуву та текучості ґрунту).

Фризієр – перукар.

Parvenus – вискочки (латин.)

Сивіла – у стародавніх греків, римлян і деяких інших народів – легендарна жінка-віщунка.

Сугестія – вплив на волю і почуття людини; навіювання.

Фама – поговор, поголоска (з грецької).

ГПУ – Главное Политическое Управление (українською ДПУ – Державне Політичне Управління) – відомство державної безпеки (спец. служба) при НКВС. В Україні утворене за постановою ВУЦВК від 22 березня 1922 при НКВС УСРР замість скасованої ВУЧК.